CSALÁDOK A KITELEPÍTÉSEK ÁRNYÉKÁBAN

TANULMÁNYKÖTET

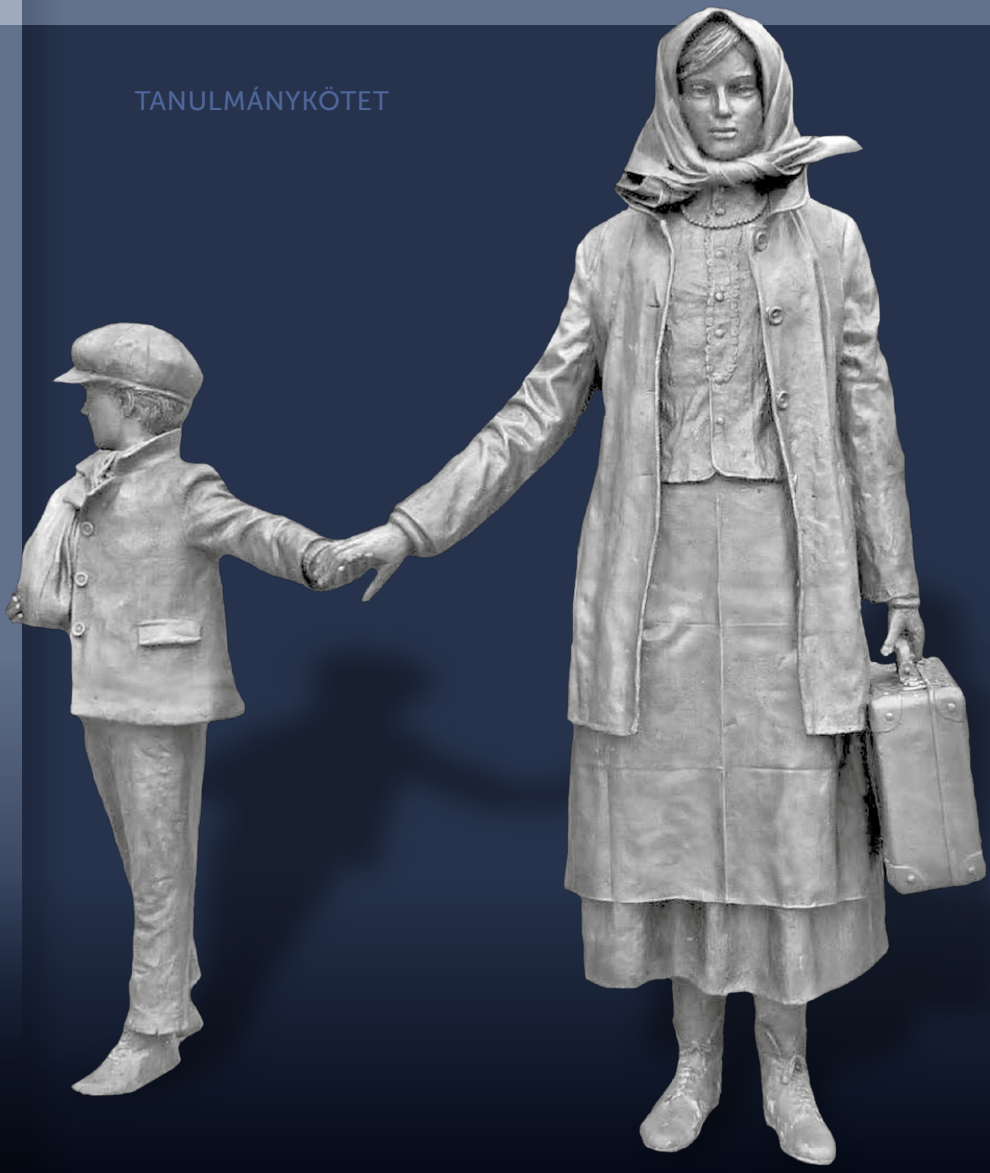

Családok
a kitelepítések árnyékában

Szerkesztette
Bali János – Deáky Zita – Vámos Gabriella

Budapest 2022

Készült:
A kiadvány az ELTE BTK „Közösségépítés: család és nemzet, hagyomány és innováció” című Tématerületi Kiválósági Pályázatának támogatásával jelent meg

Szerzők:
Ament-Kovács Bence, Bank Barbara, Benkő Levente, Helena Beránková, Bereczky Ildikó, Bimba Brigitta, Bognár Zalán, Marta Botiková, Fata Márta, Gajdos-Frank Katalin, Gatti Beáta, Göncz László, Horváth Sándor, Lábadi Károly, Marosi István, Mohay Tamás, Molnár D. Erzsébet, Murádin János Kristóf, Muskovics Andrea Anna, Nagy István, Nagy Pál, Nagy Péter, Marianna Oravcová, Papp Annamária, Papp Árpád, Petro Krisztina, Popély Árpád, Székely András Bertalan, Tóth Ágnes, Vasvári Zoltán, Zalatnay István

Szerkesztők:
© Bali János
© Deáky Zita
© Vámos Gabriella

Angol fordítás: Bodzásné Csényi-Nagy Krisztina

Szlovák fordítás: Czáborszky Szabolcs

A szlovák fordítást ellenőrizte: Marosz Diána

Szakmai lektor: A.Gergely András

A szöveget gondozta: Vámos Gabriella

Kiadja az ELTE BTK
Felelős kiadó: Bartus Dávid dékán

ISBN 978-963-489-492-6

Borítóterv: Nádas Zsófia

Tipográfia, tördelés:
Király Zoltán

Nyomdai munkálatok:
CC Printing Kft.
Felelős vezető Könczey Áron

TARTALOM

ELŐSZÓ 7

Bognár Zalán
„Csaknem minden családból távol van még valaki."
Magyar családok a Gupvi és a Gulág árnyékában 11

Molnár D. Erzsébet
Kárpátaljai családok a „málenkij robot" árnyékában 45

Marosi István
„... sokat »családizunk« és felelevenítjük a régieket."
A görögkatolikus papok és családjaik üldöztetése Kárpátalján
a kommunizmus évtizedeiben (1944–1989) 57

Göncz László
„Magyar voltál, azért..." (Márai Sándor)
A muravidéki magyarok meghurcolása 1945-ben 68

Lábadi Károly
Drávaszögi családok a délszláv háborúban. 84

Papp Árpád
Az 1941-es deportálás és betelepítés trauma-sztereotípiái 90

Gatti Beáta
„Aki rokon, azzal már mindjárt máshogy kapcsolódsz..."
A családi kapcsolatok szerepe, dinamikája a bukovinai székelyek körében 108

Nagy István
A te házad, az én házam. Német–magyar együttélés 1945–47-ben Tolna megyében . . 120

Bimba Brigitta
A maradék németség kollektív eltávolítása Kárpátaljáról –
kényszerkitelepítés Szibériába 136

Murádin János Kristóf
„Meghalni könnyebb, mint elválni."
Az 1944-ben szovjet fogságba hurcolt erdélyi magyar civilek
otthonmaradt családjainak helyzete 151

Benkő Levente
„Ötnapi munka". Az 1944. őszi tömeges elhurcolások
a székelyföldi volt internáltak és hadifoglyok emlékezetében. 166

Papp Annamária
„Minden vonathoz kiszaladtunk, és vártuk a hazatérőket"
Kolozsvári civilek emlékei a szovjet elhurcolásról 182

Bank Barbara
Internálótábor és kényszerlakhely után – mi történt a családokkal, családtagokkal a „szabadulást" követően? 197

Horváth Sándor
„…csupasz szalma lett a fekhelyünk" A magyar-osztrák határ mentéről az Alföldre kitelepített családok életútjáról 216

Gajdos-Frank Katalin
Magyarországi német asszonysorsok 1944 után 230

Fata Márta
Jövőről, otthonról, szerelemről.
Két sváb fiatal levélváltása 1948 elején (Forrásközlés) 247

Popély Árpád
A magyarság helyzete Csehszlovákiában a második világháború után (1945–1948) 262

Nagy Péter
Elhurcolás, kitelepítések, szökések. Az abafalvi családok viszontagságos élete az 1940-es évek második felében 276

Mohay Tamás
Felvidéki telepesek Baranyában. Vázlat a beilleszkedésről 289

Petro Krisztina
Megpróbáltatás és öröm a lakosságcsere során kitelepített nagymegyeriek emlékezetében 306

Tóth Ágnes
„…és a saját családtagjainkról is le kell mondanunk"
A háború és a kollektív büntetés hatása a német nemzetiségű családokra 321

Muskovics Andrea Anna
„Málenkij robot" Személyes sorsok, utóhatások és emlékezet Tárnokon 336

Ament-Kovács Bence
„mert parasztgazdaságot, vagy más vagyont nem adhattunk nekik"
Római katolikus német családok életstratégiái a II. világháború utáni évtizedekben a Hegyhát és a Völgység határán 352

Marianna Oravcová
B Akció. Családok az autenticitás-nélküliség és a társadalmi kirekesztés mezsgyéjén . . 367

Beránková, Helena – Botiková, Marta
Hamuvá porlott élet
Életsorsok a 20. század derekán. Karol Jaroň – csehszlovák könyvkiadó, tipográfus, bibliofil és kulturális szervező 384

Nagy Pál
Telepek és telepfelszámolási törekvések az 1960-as években 393

Székely András Bertalan
Egy kimagasló erdélyi társadalomtudós szenvedéstörténete
Újabb adalékok Venczel József viszontagságos életéről és meghurcolásáról 407

Bereczky Ildikó
A harkányi református parókia a délszláv háború kezdetén 423

Zalatnay István
Erdélyi menekültek az 1980-as évek után 439

Vasvári Zoltán
20. századi asszonysors egy emlékkönyv tükrében 444

Hivatkozott irodalom 451

Szerzőink 467

Marosi István

„… sokat »családizunk« és feleleventjük a régieket.” A görögkatolikus papok és családjaik üldöztetése Kárpátalján a kommunizmus évtizedeiben (1944–1989)

Görögkatolikus papcsaládok a történelmi Magyarország Északkeleti Felvidékén

Görögkatolikus papcsaládok a történelmi Munkácsi Egyházmegyében

A címben szereplő idézet Bendász István *Fekete levelek* című lágerlevelezésének a 233. leveléből (63. illegálisan hazaküldött levél) származik.[1] A „családizás” és a régiek feleleventése Terektö (Kazahsztán) lágerében történt, 1954. augusztus 26-án, öt évvel az elhurcolás után, és fél évvel a szabadulás előtt. Jelképes tevékenység, egyben az adott időszak történelmi valóságának a leírása is. Bendász István[2] gyermekkori barátjával, iskolatársával, későbbi pap- és rabtársával, Egressy Jánossal[3] akkor a munkatárborban „családizott”. Utóbbi fogalom a magyar terminológiában a családokról, a családi kapcsolatokról való beszélgetést jelenti. Mindketten a Munkácsi Görögkatolikus Egyházmegye egy-egy többgenerációs papcsa-

[1] Marosi I. (szerk.): 2020a. 335–336.

[2] Bendász István 1903. augusztus 3-án született Borhalmon (Бобовище). Az elemi iskola első évét Scranton városában (USA) végezte, majd Munkácson, Szentmihálykörtvélyesen és Máramarosszigeten folytatta tanulmányait. A gimnáziumot Máramarosszigeten és Sárospatakon, a teológiát Ungváron végezte. 1928. február 12-én szentelte pappá Gebé Péter püspök. 1941-től a felsőveresmarti (Велика Копаня) Csodatevő Szent Miklós templom parókusa volt. 1949. május 27-én tartóztatták le a kommunista hatóságok. 1949. július 18-án koholt vádak alapján huszonöt év kényszermunkára, polgári jogfosztásra és vagyonelkobzásra ítélték. Ungváron, Kijevben, Kujbisevben és Karagandában raboskodott. 1955. január 10-én tért haza. 1990 júliusában az újjáalakult egyházmegye első kanonokjává nevezték ki. 1991. augusztus 13-án hunyt el Beregszászban. 1991. augusztus 23-án rehabilitálták. Már a lágerévei előtt is gyűjtötte a Munkácsi Görögkatolikus Egyházmegye történetével és a görögkatolikus papcsaládokkal kapcsolatos iratokat. Könyv- és irathagyatéka a Bendász István Görögkatolikus Könyvtár és Levéltár alapító gyűjteménye. Felesége, Bacsinszky Mária 1988. november 24-én hunyt el Beregszászban. Gyermekeik: Katalin (1929), Magdolna (1932), Dániel (1938).

[3] Egressy János 1898. augusztus 11-én született Zárnyán (Priborzsavszke). Az elemi iskolát Zárnyán, a gimnáziumot Máramarosszigeten, a teológiát Ungváron végezte. 1924. augusztus 28-án szentelte pappá Gebé Péter püspök. 1945-től a poroskői (Poroskovo) Csodatevő Szent Miklós templom parókusa volt. 1949. augusztus 28-án tartóztatták le a kommunista hatóságok. 1949. november 28-án huszonöt év kényszermunkára, polgári jogfosztásra és vagyonelkobzásra ítélték. A Kazah SZSZK-ban raboskodott. 1955. március 21-én szabadult. 1962. május 10-én hunyt el Ungváron. 1992. július 14-én rehabilitálták. Felesége, Mikita Ilona Ungváron hunyt el. Gyermekeik: Mária (Petki Sándor áldozópap, festőművész felesége), István (1928), Emil (1929).

ládjából származtak, melynek joghatósági területe a 20. században egybeesett a jelenlegi Kárpátalja területével.[4]

Bendász István családfakutatást végzett. A legrégebbi olyan dokumentum, melyben megemlítik az őseit, 1247-ből származik. Más források szerint a családnak 1410-ben már Máramarosban voltak birtokaik. Attól kezdve folyamatosan volt olyan tagja a családnak, aki a történelmi Munkácsi Egyházmegye területén élt, és egyházi hivatalt látott el.[5]

A Bendász család története és a róluk megjelent családtörténeti leírás a kárpátaljai görögkatolikusok tekintetében típuspéldája egy történelmileg kialakult társadalmi csoport jelenlétének. Rajtuk kívül számos papcsalád élt még e területen és az egyházmegyében, akik több generáción keresztül egyházi-, társadalmi-, politikai- és tudományos szerepet vállaltak. Tevékenységük szerteágazó és a térség történetében szinte egyedülálló volt, hiszen az egyházi tevékenységen túl a helyi társadalmi élet minden területén feladatot kellett ellátniuk.

Kiterjedt és több generációs papcsaládként tartoznak a történelmi Munkácsi Egyházmegyéhez többek között a Kaminszky, Karczub, Lyachovics, Medveczky, Sztankovics, Szabó, Bendász, Anderkó, Csurgovics, Dolinay, Ferencsik, Gebé, Hadzsega, Ilniczky, Jaczkovics, Firczák stb. családok.[6]

A görögkatolikus papcsaládok a ruszinság integrációjának szolgálatában

A történelmi Magyar Királyság északkeleti része, amely a Kárpátok hegyvonulatának déli részével esett egybe, a magyar honfoglalás és államszervezés időszaka után gyepű terület volt, amely a középkor végétől kezdve folyamatosan benépesült. A 13–14. századtól bizánci szertartású, szláv nyelvű népesség érkezett ide, mely idővel Debrecen, Miskolc, Nyíregyháza, Nagykároly, Máramarossziget környékéig telepedett le. A Kárpát-medencébe betelepült és az Északkeleti Felvidéken meghonosodott szláv népesség a betelepülés módjában hasonlított az erdélyi románsághoz, de eltért abból a szempontból, hogy a ruszinok intelligencia és arisztokrácia nélkül érkeztek meg a Kárpátok vidékére. Ez a később ruszin (vagy rutén) elnevezéssel ismert népcsoport a társadalmi integráció terén nehezen boldogult, és az ország egyéb területeihez képest lassabban fejlődött. Előrehaladása szorosan összekapcsolódott a görögkatolikus egyházszervezet fejlődésével, minek következtében a görögkatolikusokat gyakran orosz vallásúaknak is nevezték.[7]

[4] Leírás az egyházmegyéről, utalva a képeskönyvre.

[5] Marosi I. (szerk.): 2020.

[6] Bendász István: A Munkácsi Görögkatolikus Egyházmegye papjainak életrajzi adatai a legrégibb időktől a szovjetek általi önkényes megszüntetésig, azaz 1949-ig. Az adatlapok feldolgozása és a biogrammok elkészítése folyamatban van. (Várható megjelenése 2023.)

[7] A néprajztudomány számára ismert fogalom a görögkatolikusokat orosz vallásúként nevezni. Ennek hátterében a ruszinok vallásgyakorlata van, akik szertartási nyelvként a történelmi Magyarország területén a 20. század elejéig használták az egyházi szláv, egyéb megfogalmazás szerint az ószláv nyelvet.

Az 1646-ban megkötött ungvári egyházi uniótól lehetőség adódott a szellemi és a gazdasági fejlődéshez szükséges társadalmi réteg „kitermelésére". A lassú és természetesnek tekinthető folyamatban a görögkatolikus papság jelentette azt a réteget, amely fel tudta vállalni a ruszinság körében a fejlődés feltételeként szükséges társadalmi feladatokat ellátását. Ez azonban azt is eredményezte, hogy a keleti szertartású papság nem pusztán egyházi szerepet töltött be a térségben.

A Munkácsi Görögkatolikus Egyházmegye 1771-es felállítása – mellyel szervezeti egységet kaptak a görögkatolikusok –, jelentős mérföldkő volt a ruszinság életében. A magyar társadalom is kezdte befogadni a görögkatolikusokat: püspökeik főrendiházi tagok lettek, papjaik tudományos és társadalmi elismertsége is emelkedett.

A 19. század második felében felgyorsult a magyar liturgikus nyelvért való közdelem, amely a magyar nemzeti elkötelezettség kifejezésének jelképévé vált. A folyamattal párhuzamosan a püspökök figyeltek a szláv nemzetiségűek nyelvi és kulturális igényeire is. Talán ez is hozzájárult ahhoz, hogy a Munkácsi Egyházmegye görögkatolikusai között nem alakult ki jelentős nemzetiségi feszültség, és „a magyar haza gyermekének" tekintette magát a magyarul alig, vagy egyáltalán nem beszélő ruszin ember is.[8] Ennek a felismerése a magyar honfoglalás millenniumának (1896) időszakára esett, amikor a görögkatolikus papság társadalmi szerepvállalása felértékelődött. A magyar politikum felismerte, hogy a szláv nyelvű népesség társadalmi és politikai felemelkedése elképzelhetetlen a papság (papcsaládok) nélkül.

A 19. és 20. század fordulóján a görögkatolikus egyház papjai és világi hívei a helyi közéletben egyre nagyobb szerepet vállaltak. Felerősödött az igény a politikai-, a társadalmi- és a közigazgatási szerepvállalásukra is. A magyar állam vezetői felismerték, hogy „a ruszin nép legjobban a papjára hallgat", következésképpen a görögkatolikus egyház papjai szinte nélkülözhetetlenné váltak a térség közigazgatása szempontjából. S az ebben az időszakban egyre erősödő magyar nemzeti eszme hatékonyabb terjedése szempontjából is felértékelődött a görögkatolikus egyház szerepe.

Görögkatolikus papcsaládok a 20. század első felében Kárpátalján

A jelenlegi Kárpátalja területét adó négy egykori magyar vármegye – Ung, Bereg, Ugocsa, Máramaros – a magyar államalapítástól 1920-ig a Magyar Királyság része volt. A két világháború között a csehszlovák politikai vezetés tevékenysége arra irányult, hogy ezt a magyar kötődést megbontsa, és az egyházmegyét szellemi értelemben elvágja a történelmi magyar kapcsolatoktól. Erre lehetőséget biztosított számukra a pánszláv eszmék terjedésében 1905-től egyre inkább teret nyerő pravoszláv egyház támogatása a Podkarpatszka Rusz területén, amely lényegében egybeesett a jelenlegi Kárpátja területével. A skizmatikus parasztmozga-

[8] A ruszin nép társadalmi elismerésében jelentős eredményeket ért el politikai szinten Firczák Gyula (1836–1881–1912) munkácsi püspök. Marosi I. (szerk.): 2019.

lommal 1905-ben elkezdődött szláv-pravoszláv kulturális jelenlét megerősödése is erre az időszakra tehető.

Egy furcsa paradoxon alakult ki a görögkatolikusokkal kapcsolatban a két világháború közötti időszakban. A görögkatolikusok elleni bizalmatlanság az első világháborúig folyamatosan jelen volt a magyar politikum szélsőséges köreiben a szláv gyökerekre hivatkozva. A csehszlovák időszakban (1920–1938/1939) a csehszlovák politikai körök pedig a magyar kötődések miatt néztek ferde szemmel a görögkatolikusokra Kárpátalján. Erőteljes szlávosítással és a pravoszláv egyház támogatásával igyekeztek „magyartalanítani" a társadalmat. Újabb fordulat következett be 1938/1939 és 1945 között, amikor a magyar közigazgatás Kárpátalja integrálására törekedett, ezért kénytelenek voltak ismét jelentős szerepet szánni a görögkatolikus papságnak és értelmiségnek.

A görögkatolikus egyház és Kárpátalja a második világháború végén (1944 októberétől)

Amikor a szovjet csapatok 1944 októberében megérkeztek Kárpátaljára, a görögkatolikus egyház társadalmi beágyazottsága igen jelentős volt. Említésképpen érdemes néhány tényt megjegyezni, amely alátámasztja megállapításunkat:

(1.) 1945-ben Kárpátalja lakosságának 62 százaléka görögkatolikus volt (854 772 lakosból 519 945 fő). Ez az arány azért tűnt különösen veszélyesnek a szovjet hivatalnokok szemében, mert a csehszlovák korszakot számítva, csak 19 százalékot tudott csökkenni három évtized alatt (1915-ben 598 863 lakosból 487 886 volt görögkatolikus),[9] pedig közismert tény volt, hogy a csehszlovák korszakban az állami hivatalok mindent megtettek a pravoszláv egyház pozitív diszkriminációjáért.

(2.) A görögkatolikus egyháznak 1945 októberében 381 papja volt egyházi hivatalban. Az egyházmegyének kiterjedt egyházi, szociális, társadalmi és tudományos kapcsolatai voltak.[10]

(3.) A görögkatolikus egyház Kárpátalja szovjetizálása időszakában is jellemzően többnemzetiségű volt. Ezt a tényt maga Romzsa Tódor püspök levele is alátámasztja, amelyet a Szovjetunió Minisztertanácsa Vallásügyi Kultusztanácsa számára írt 1947. július 31-én. A levélben a Munkácsi Egyházmegyéről és annak a szovjet hatalom iránti lojalitásáról is beszámolt. Ami pedig témánk szempontjából és az adatszerűség miatt fontos, hogy leírja: „az egyházmegye területén összesen 519 ezer görögkatolikus él, amelyből 60 ezer szlovák, 62 ezer magyar, 13 ezer román, a többiek pedig ukrán és orosz nemzetiségűek."[11]

(4.) Kárpátaljára jellemző volt a történelmi egyházak (görögkatolikus, római katolikus, református, izraelita) békés egymás mellett élése, aminek számos megnyilvánulása volt

[9] Molnár J. – Molnár D. I. 2005., Marosi I. 2020a. 39–41., 68–71.

[10] Marosi István: A Munkácsi Görögkatolikus Egyházmegye 1944–1945 fordulóján. (Várható megjelenés: 2023.)

[11] (Derzsavnöj Archiv Zakarpatszkoji Oblasztyi–Kárpátaljai Területi Állami Levéltár, továbbiakban: DAZO), 151. fond, 25. opisz, № 3387, 5–7.

megfigyelhető. A csehszlovák érában támogatott és jelentős előnyöket élvező pravoszláv egyház azonban a hívőszám növekedése ellenére inkább elszigetelődött, mintsem szimbiózisba került volna a kárpátaljai történelmi egyházakkal.

A görögkatolikus egyház, mint Kárpátalja szovjet integrációjának gátja

A Vörös Hadsereg 1944 októberében foglalta el Kárpátalját. Szinte azonnal elkezdődött a görögkatolikus egyház elleni politikai nyomásgyakorlás. A bevonuló szovjet csapatok templomokat vettek el a görögkatolikusoktól és adtak át a pravoszláv egyháznak.[12] Romzsa Tódor püspököt arra próbálták rávenni, hogy kérje Kárpátalja Csehszlovákiától való leválasztását és a Szovjetunióhoz való csatolását.[13] Ezt a püspök megtagadta, de az országos lapokban olyan híreket közöltek, amely a püspök esetleges támogatását sugallta. Mivel az egyre erősödő politikai nyomásnak sem engedett a görögkatolikus egyház, hamar nyílt szembenállás alakult ki az egyház és az állam között.

A szovjet politika azt az előzetes véleményt alakította ki Kárpátalja elfoglalásakor, hogy Kárpátalja csehszlovák integrációs törekvésének az akadálya a görögkatolikus egyház. Ez az egyház ugyanis a vatikáni és magyar kötődése miatt a szláv egység megteremtésének a gátja és ellenzője. Következésképpen a térség Szovjetunióhoz való integrálásának is az elsődleges akadálya lehet. Beigazolódni látszó meggyőződésüket egyre erősödő nyomásgyakorlással ellensúlyozták.[14]

Kárpátalja Szovjetunióhoz való csatolásának és integrációjának az ideológiája a pánszláv egység gondolatára épült, melynek elsődleges áldozata a görögkatolikus egyház lett. A szovjet propaganda azt hangsúlyozta, hogy a Magyar Királyságon belül a kárpátaljai szláv területet és népességet erőszakkal elmagyarosították, a magyarosítási folyamat társadalmi támasza pedig a görögkatolikus egyház volt az egyházi uniótól (1646) kezdve. Következésképpen a térség akkor integrálható vissza a szovjet/ukrán/szláv területekhez, ha a görögkatolikusság összeolvad a pravoszláviával, a Munkácsi Görögkatolikus Egyházmegye pedig egyesül az Orosz Pravoszláv Egyházzal. Így a szovjet állami érdeket átvezették az egyházi kérdések területére is, és az egyesítési folyamatban polgári, politikai és egyház értelemben is terminus technicus lett az újra egyesülni (Возз›єднати) fogalom.

[12] DAZO P-14. opisz, 4. opisz, № 666, 5–121.

[13] Marosi István: Katakombaszolgálat. A görögkatolikus egyház üldözése Kárpátalján képekben (1944–1989/1991) (Várható megjelenés: 2023.)

[14] Marosi István: Katakombaszolgálat. A görögkatolikus egyház üldözése Kárpátalján képekben (1944–1989/1991) (Várható megjelenés: 2023.)

Jól érzékeltetik az állami ideológia álláspontját a hivatalos jelentések:[15]

K. Pugo, a Vallási Kultusz Ügyeinek Tanácsa tagjának jelentése I. Poljanszkij, a kultuszügyi tanács elnöke számára (1945):

> *„…haladéktalanul el kell szigetelni a görögkatolikus papság jelentős részét Romzsa püspökkel az élen. …Az unió egy féreg a kárpátaljai nép egészséges testében, amelyet el kell távolítani még akkor is, ha a műtét súlyos szövődményekkel jár is […] a pravoszláv egyház […] az orosz-ukrán kultúra hordozója, és nagy érdemei vannak Kárpátaljai Ukrajna Szovjet Ukrajnával való újraegyesítésében…"*

A Vallási Kultuszügyi Tanács tagja 1946-ban tett kárpátaljai látogatása után moszkvai jelentésében fejtette ki meggyőződését:

> *„Kárpátalja összes vallási kérdése közül a legfontosabb az unió kérdése. Leginkább annak helyes megoldásán múlik a belső viszonyok konszolidálása a területen. Az unió egy féreg a kárpátaljai nép ifjú, egészséges testén, amellyel azok a katolikus magyar hatalmak fertőzték meg, akik a kárpátaljai nép megsemmisítésére törekedtek. Ez a féreg már sok betegséget okozott, és most is okoz, ezért haladéktalanul el kell távolítani, még abban az esetben is, ha az operáció súlyos szövődményeket von maga után. A háborút megelőzően a latinizálás és a magyarosítás, az unitus egyház földalatti bomlasztó tevékenysége a Csehszlovák Köztársaság idején, nyílt együttműködés a magyar-német megszállókkal. Ezek a jelek plasztikusan jellemzik az unitus papság jelenlegi jellegét. S egyértelműen beszélnek annak ellenséges tevékenységéről, amely az orosz nép és a Szovjetunió érdekei ellen irányul. Különböző személyek, egyházi tanácsok, községi tanácsok, járási vezetők, állambiztonsági szervek stb. egybehangzó állításai bizonyítják, hogy az unitus papság követi a szovjet hatalommal szembeni titkos, ellenséges tevékenység vonalát, és soha nem fog megbékélni ezzel a hatalommal. Róma mindig a Szovjetunió ellensége volt, most is az, és az is marad. A katolikus egyház és a Szovjetunió két ellentétes világ, az egyik létezése kizárja a másik létezését. A Szovjetunió számára csak egyetlen megoldása van a katolikus kérdésnek: a Vatikán befolyásának felszámolása, azaz az egyházi unió felszámolása Kárpátalján."*

A Görögkatolikus Papnevelő Intézet bezárására tett javaslatból is ez az álláspont rajzolódik ki: „...ez csak az Unió melegágya, […] a szovjet rendszer idején oktató tevékenységet folytatott anélkül, hogy engedélyt kért volna a Szovjetunió Vallásügyi Minisztériumától."

[15] Государственный архив Российской Федерации – Goszudarsztvennöj Archiv Roszijkoj Federacij (továbbiakban: GARF) 6991. fond, 3. opisz, № 1112, 37. (Az Orosz Föderáció Állami Archívumában található, s munkánk során felhasznált iratok tartalmát Gönczi Andrea kutatásai és jegyzetei alapján ismerjük. Az eredeti dokumentumok másolati példányainak a beszerzését a Magyar Nemzeti Levéltár végzi, mely folyamat munkánk befejezéséig nem zárult le.)

A vértanú egyház vértanú papjai és vértanú családjai

Egzisztenciális döntések

Az 1944 októberében elkezdődött politikai nyomásgyakorlás a következő években folytatódott, és 1947-ben addig fokozódott, hogy végül Romzsa Tódor görögkatolikus püspököt állami utasításra megölték 1947. október 31-én.[16] A görögkatolikus egyház vezetőségét sem a szovjet katonai, sem pedig politikai közigazgatás vezetése nem tudta meggyőzni. A Munkácsi Görögkatolikus Egyházmegye szervezeti egységként nem egyesült az Orosz Pravoszláv Egyházzal. 1944 októbere és 1947 októbere között 22 papot tartóztattak le társadalmi és politikai tevékenységük miatt.

1948 folyamán az állami szervek elkészítették a görögkatolikus egyház likvidálásának cselekvési tervét.[17] 1949. február 17-én elkobozták az egyházmegye székesegyházát és a püspöki palotát, illetve betiltották a püspöki hivatal működését.[18]

1949. február 18-a után minden görögkatolikus papnak nyilatkoznia kellett a pravoszláv egyházba való áttérésről. A papság döntéseit egzisztenciális döntéseknek tekintjük abban az értelemben, hogy választ az a saját és a családjuk életét a továbbiakban alapvetően meghatározta. Ezek a választások életmódbeli, életminőségi változást eredményeztek, illetve a családtagok társadalmi megbecsülését is befolyásolták. A görögkatolikus papcsaládokat minden esetben negatívan érintették.[19]

A Munkácsi Egyházmegye 391 görögkatolikus papja, illetve papcsaládja 1944. október és 1950 között egzisztenciális döntéskényszerbe került. A döntéseik alapján 127 áldozópap hitvalló, vagy vértanú, 41 áldozópap hithű, 128 áldozópap aposztata (hitehagyó) lett, 47 áldozópap emigrált, és 48 áldozópap került szolgálaton kívül.[20]

[16] Судоплатов, П. 2003. 413–414. P. Szudoplatov visszaemlékezése Romzsa Tódor püspök kivégzéséről Puskás L. 2008. 229–252. A püspök haláláról tett jelentések és források: GARF, 6991. fond, 3. opisz, № 1112, 149., DAZO, P-1723. fond, 2. opisz, № 13, 48–49., Сергійчук, В. – Кохут, А. – Патриляк, І. –Хропко, В. 2019. 153–154., Корсун, О. (ред) 2016. 126. Зінкевич – Лончина. 1985. 318–319. A kötet közli egy apáca beszámolóját Romzsa Tódor püspök utolsó kórházi napjáról. A beszámoló Gojdics Pál eperjesi püspökön keresztül jutott ki Rómába 1947 decemberének végén.

[17] GARF 6991. fond, 3. opisz, № 1112, 154–157, 179–184.

[18] DAZO P-195. fond, 4c opisz, № 29, 62–63. Сергійчук – Кохут – Патриляк – Хропко, Ліквідація. 2019. 452.

[19] Bővebb kifejtése: Marosi István: Katakombaszolgálat. A görögkatolikus egyház üldözése Kárpátalján képekben (1944–1989/1991) (Várható megjelenés: 2023.)

[20] A csoportosítások szempontjainak elsődleges megfogalmazója Bendász István (1903–1991) hitvalló egyháztörténész volt, aki 1956-ban készítette el az első felosztást a papság döntései alapján. Gyűjtőmunkájában azonban csak a hitvalló, hithű és aposztata papok adataira fókuszált.

Az egzisztenciális papi döntések csoportosítása

Hitvallók

Azokat a görögkatolikus papokat tekintjük hitvallónak, akik elutasították az egyesülést a pravoszláv egyházzal, és emiatt tényleges börtönbüntetésre vagy kényszermunkára ítélték őket, illetve vértanúk lettek 1944 októbere után. A Szovjetunió területén 1947-ben eltörölt halálos ítélet helyett a USZSZK büntető törvénykönyve 54.§ 4. és 10. cikkelye 2. része alapján a legmagasabb büntetést szabták ki a hitvalló papokra: 25 évi javítótábort, 5 évi polgári jogfosztást és vagyonelkobzást. Az ítéletek tehát egyet jelentettek a korábbi halálos ítélettel. Továbbá meg kell jegyezni, hogy minden esetben polgári perben vádolták meg a papokat és hoztak ítéletet velük szemben.

A kárpátaljai görögkatolikusok közül ebben az időszakban 127 pap lett hitvalló. Közülük 1956-ig (az utolsó pap hazatéréséig) 30 erőszakos halállal halt meg, vagy a nem megfelelő orvosi ellátás miatt hunyt el. Ezt a 30 áldozópapot vértanúnak tekinti az egyház, közülük 25-an jeltelen sírban nyugszanak.

A 127 görögkatolikus pap közül 97 családos volt, 30 pedig nőtlen. Az érintett papcsaládokban 369 gyermek volt, akik családfő és kereset nélkül maradtak. A papfeleségek ugyanis mindannyian egyik napról a másikra munkanélküliek lettek, férjük járulékos büntetéseként elbocsátották őket a munkahelyeikről. Ugyancsak járulékos büntetés volt, hogy kilakoltatták a papcsaládokat a parókiáról. Családok, ismerősök jó szándékú emberek fogadták be őket egy időre.

A lágerből hazatérő papok sokáig nem kaptak munkát. Később sem tudtak képzettségi szintjüknek megfelelően elhelyezkedni, hanem többnyire csak fizikai- vagy segédmunkát vállalhattak.

Hithűek

A hithű görögkatolikus papok is elutasították az egyesülést a pravoszláv egyházzal, de bírósági pert nem indítottak ellenük és elítélve sem lettek. A 41 hithű papcsaládban összesen 132 gyerek élt. A börtönt, javító tábort, illetve a vértanúságot leszámítva ugyanazokat a hátrányokat élték át, mint a hitvallók. Nekik és feleségeiknek is el kellett hagyniuk hivatásukat és parókiájukat.

Aposztaták

Azokat az áldozópapokat tekintjük „újraegyesülteknek”, akik nyilatkozattal csatlakoztak a pravoszláv egyházhoz, vagy ateista cikket/könyvet írtak, és szakítottak az egyházzal. Katolikus szempontból aposztata, hittagadó papoknak tekintették őket.

1949 februárjában és az azt követő időszakban 128 pap lett aposztata. Ők tovább működhettek pravoszláv papként, de a későbbiekben tőlük is mindent elkoboztak a templomon kívül.

Továbbá teher lett számukra, hogy az 1950-es években kialakult a pravoszláv egyházban az „ópravoszlávok" és „egyesültek" vitája, aminek következtében mellőzöttekké váltak. Egyre inkább kiszorultak a jelentősebb parókiákról és „másodrangú papokká" váltak.

1953/1956 után a társadalom is lenézte őket a hitvallókkal szemben, amikor a lágerben lévő papok visszatértek, és hitvallásuk tiszteletet keltett a helyi társadalomban. Ettől az időszaktól kezdve többen titokban visszatértek („megtértek"-nek nevezték őket) a katolikus egyházba, és felfüggesztették a papi tevékenységüket a pravoszláv egyházban. A szolgálatban maradt aposztata papok többnyire egymás között tartották a kapcsolatot. Az 1989-ben még élő papok közül többen visszatértek a görögkatolikus egyházba és életük végéig ott működtek.

Emigráltak

A szovjet csapatok megjelenése után az egyházra nehezedő nyomás kezdete (1944. október) és a tényleges egyházüldözés (1949. február 18.) közötti időszak alatt 81 pap, illetve papcsalád külföldre emigrált vagy a határmódosítás miatt elszakadt az egyházmegyétől. A görögkatolikus papok, illetve papcsaládok közül 59 Csehszlovákiába, 10 az Amerikai Egyesült Államokba, 8 Magyarországra, 3 Romániába távozott, míg egy pap visszatért Galíciába.

Akik a kommunista blokk országaiba települtek át, és ott papi szolgálatot vállaltak, hamarosan az ottani egyházüldözést szenvedték el. További sorsukról nagyon keveset tudunk.

Szolgálaton kívüliek

A szolgálaton kívüli papok önként függesztették fel papi tevékenységüket, nyugállományba vonultak, vagy meghaltak 1944–1949 között. A Munkácsi Egyházmegyében 48 papról tudunk, akik ebbe a kategóriába sorolhatóak.

Következtetések és további kutatási lehetőségek

A kárpátaljai görögkatolikus papcsaládok kommunizmus idején történt üldözésének kutatása az általánosnak tekinthető kérdéskörök irányából az egzisztenciális döntések kategóriájába vezeti a gondolkodásunkat. Azon belül is nyilvánvaló, hogy minden döntés egy-egy család választását is jelentette. Ebben újabb kutatási lehetőségeket fedezhetünk fel. Ezért az alábbi következtetéseket nem kizárólag összegzésnek, sokkal inkább újabb kutatási területeknek értelmezhetjük.

Megállapíthatjuk, hogy a kárpátaljai görögkatolikusok üldözése a kárpátaljai társadalmi rend erőszakos megváltoztatásának az eszköze volt a szovjet hatalmi elit részéről. Görögkatolikus egyházellenes tevékenységükkel a magyar jelenlét megszüntetésére, illetve az európai (ti. vatikáni kapcsolatok, nyugati egyházi orientáció) társadalmi kapcsolatok felszámolására törekedtek. A görögkatolikus egyház papjai egy sajátos lelki feszültségbe kerültek. A magyar társadalom ugyanis történelmi viszonylatban bizalmatlan volt a görögkatolikusokkal szemben, 1944 után pedig leginkább a magyar kötődésük miatt akarták kiiktatni a görögkatolikus egyházat a helyi társadalomból.

Az egyes papi döntésekben szembekerült egymással a transzcendens hit és a földi (immanens) boldogulás kérdése, ami erkölcsi területre is vezetheti a további kutatásokat. Meg kell jegyeznünk azt is, hogy ezen a téren a nemzetiségi kérdések másodlagosak lettek, a hitvallás vált elsődleges szemponttá. Együtt raboskodott sok olyan pap, akik korábban esetleg nemzetiségi kérdésekben nem értettek egyet. Az aposztaták közül pedig sokan érdekből, félelemből váltottak egyházat. De előfordulhatott az is, hogy egy kevésbé buzgó, vagy erkölcsileg kifogásolható személyiség is hitvalló lett. A döntések meghozatalában felértékelődött a szerepe a papfeleségeknek.

A hitvalló papokat minden esetben polgári peres eljárásban ítélték el, ezzel is hangsúlyozva az egyház szovjetellenességét, továbbá fokozták az egyház társadalmi elutasítottságát.

Szinte minden pap és papcsalád áldozatnak tekinthető. A döntéskényszer erőszakosan befolyásolta az életük további alakulását. Fizikai és lelki szenvedést elsősorban a hitvallók és hithűek éltek át, ám a legnagyobb erkölcsi elégtételt is a hitvalló és hithű papok, papcsaládok kapták. Az aposztata papok közül szinte mindenki pár éven belül mellőzött lett a pravoszláv egyházon belül, ráadásul elutasította őket a görögkatolikus érzelmű társadalom is.

A papi dinasztiákon és papi nagycsaládokon belül is „törések" keletkeztek. Az „összeházasodásokkal" a papi nagycsaládok rendszere alakult ki. Az egzisztenciális döntéseket azonban „kiscsaládok" hozták meg. A sajátos és hagyományos papcsaládi kötelékek miatt szinte minden családban előfordultak több döntési csoportba kerülő papok/papcsaládok. (Például az apa hitvalló volt, a fiú aposztata lett vagy emigrált stb.)

A személyes döntések feldolgozása befolyásolta a későbbi életüket, sokszor további sorstragédiákat eredményezett. Például: Gregorovics István hitvallót a szovjet rendszer gyűlölete végül egy állami rendszert elutasító szektába (pokutnik szekta) vezette. Bendász Mihály aposztata pap alkoholista lett és a pravoszláv egyház is kizárta soraiból. Az emigráltak sokan nem találták meg a helyüket az „új hazában". Bácskai Antal 1949-ben aposztata lett, 1955-ben (a lágerből hazatérők hatására) visszavonta döntését és 1955-ben ítélték el. A Matécsa családban a fiú aposztata lett, az apa hitvalló volt, aki a lágerből való hazatérés után nem tudott megbocsátani a fiának.

Hivatkozott irodalom

Корсун, Олексій (ред.)
2016 *Посилення політичних репресій проти мешканців Закарпаття на завершальному етапі його радянізації 1947–1953 рр.* Карпати, Ужгород.

Marosi István (szerk.)
2019 *„...a Munkácsi Egyházmegye fejedelme...". Tanulmányok és források Firczák Gyula munkácsi püspök munkásságának megismeréséhez.* Szent Atanáz Görögkatolikus Hittudományi Főiskola, Nyíregyháza – Beregszász.

Marosi István (szerk.)
2020a *Fekete levelek. Bendász István kárpátaljai görögkatolikus pap GULAG-táborban töltött éveinek levelezése (1949–1955).* Bendász István Görögkatolikus Könyvtár és Levéltár, Beregszász.
2020b *Bendász-családfa és családi krónika. Bendász- és Bacsinszky-családtörténet* (Bendász-hagyaték-sorozat, 2.). Bendász István Görögkatolikus Könyvtár és Levéltár, Beregszász.

Marosi István
2020 *A Munkácsi Görögkatolikus Egyházmegye 1945. évi sematizmusa*. (Bendász-hagyaték-sorozat, 3.) Bendász István Görögkatolikus Könyvtár és Levéltár, Beregszász.

Molnár József – Molnár D. István
2005 *Kárpátalja népessége és magyarsága a népszámlálási és népmozgalmi adatok tükrében*. Kárpátaljai Magyar Pedagógusszövetség Tankönyv- és Taneszköztanácsa, Beregszász.

Puskás László
2008 *Romzsa Tódor felszentelt vértanú. A Munkácsi Görög-Katolikus egyházmegye püspökének élete és vértanú halála*. K.n., Budapest.

Сергійчук, Володимир – Кохут, Андрій – Патриляк, Іван – Хропко, Віталій
2019 Ліквідація УГКЦ на Закарпатті *у* документах комуністичних спецслужб *1944–1949.* ПП. Сергійчук М. І., Вишгород.

Судоплатов, Павел
2003 *Спецоперации. Лубянка и Кремль. 1930–1950 годы*. Олма–Пресс, Москва 2003.

Осип Зінкевич – Тарас Р. Лончина
1985 *Мартирологія Українських Церков.* Toronto-Baltimor. 1985.